

V kupeju je bil slab zrak, Kranjec je čutil v ustih neprijeten okus, kakor po neprespani noči. Hotel je odpreti okno, da bi se malo osvežil. Ko pa je pogledal na svojega spremljevalca, ki je trdno spal in kateremu se je poznala utrujenost na obrazu, mu je bilo hudo, da bi ga zbudil. Stopil je preko njega, ki je imel noge uprte ob steno, tiho odprl vrata in stopil na hodnik. Odprl je okno in strmel v pokrajino.

Čez nekaj časa je zaslišal za seboj težko dihanje, pogledal je v kupe in zagledal stražnika, kako si menca oči in se ne more spomniti, kako je zašel semkaj. Vstopil je v kupe in se zasmeljal:

«Ali ste že mislili, da sem vam ušel?»

«Ah, saj vem, da ste dober človek,» mu je odvrnil stražnik, «le zakaj neki se pečate s takimi rečmi. Škoda vas je. No, mislim, da ne bo hudega in se bova kmalu spet kje srečala. Pa ne takole kot zdaj. Samo, če me boste hoteli poznati takrat. Prav nihče nas ne mara, še matere grozé otrokom z nami. Moj bog, kako pač mora človek živeti, saj ni najprijetneje otepavati se vse življenje s pijanci in barabami. Če bi imel človek opraviti samo s takimi kot ste vi, bi že šlo. No, sicer pa pojdem menda vendarle kmalu v pokoj.»

Vlak je nenehoma hitel preko ravnine, kjer je še tu pa tam ležalo kaj snega, droben dež je enolično pršil na okna, na obzorju sta se stikala neskončna ravnina in nebo.

Molčala sta in premišljala vsak svoje.

KNJIŽEVNA POROČILA

F. S. Finžgar: Zbrani spisi III.—VII. V Ljubljani 1929. Založila Nova založba v Ljubljani. Strani 272.

Leta 1912. sta izšla prva dva zvezka Finžgarjevih zbranih spisov, ki obsegata zgodovinski roman «Pod svobodnim solncem». Delo je tedaj v «Ljubljanskem Zvonu» zelo stvarno in v bistvu zelo pravilno ocenil dr. Janko Lokar (L. Z. 1913., str. 183.—191.). Tretji zvezek je izšel šele leta 1922. Lansko leto je izdala Nova založba, ki je od Jugoslovanske knjigarne po vojni izdajo prevzela, že sedmi zvezek. O vseh teh po vojni izdanih spisih ni «Ljubljanski Zvon» objavil nobene ocene. Zamujeno po možnosti izpolniti je namen tega referata, ki bo skušal v kratkih opombah ob posameznih zvezkih ugotoviti najvažnejše vrline in nedostatke.

I.

Ves tretji zvezek izpolnjuje socialni roman «Iz modernega sveta», ki je bil prvič natisnjen leta 1904. v «Domu in svetu». Delo je po svoji problematiki med onimi proizvodi svoje vrste, za katere je našel Upton Sinclair nekoliko zlobno, toda duhovito opredelitev, češ, da razrešujejo socialni problem na ta način, da zvežejo delavskega voditelja in kapitalistovo hčer v svetem zakonu. Skoro dobesedno tako je pri Finžgarju, ki je vrhu vsega

vedno pripravljen, v stvari, ki jo idejno odklanja, videti akcijo zlih in podlih človeških moči. Odtod njegovi shematični in neosebni značaji ter povsem svojevoljno razdeljevanje dobrih in zlih osebnih kakovosti med zastopnike kapitala in delavstva.

Pri tem pisatelj zelo nedostatno pozna milje, zlasti meščanskega. Tu se včasih približuje naivnosti. Edino, kar je na romanu razmeroma pozitivnega, je dovolj zanimivo in napeto pripovedovanje dogodkov, kar pa je vrlina le tedaj, če bralec lahko pozabi nežive obrise oseb, ki to dejanje vodijo. Pa niti ta pisateljska spretnost ni v tem romanu v najvišji fazi svojega razvoja. Do viška je prišla šele z zgodovinskemu epu «Pod svobodnim solncem», čigar največja odlika je poleg rodoljubnega zanosa morda ravno plastično in do napetosti zanimivo pripovedovanje. Roman «Iz modernega sveta» bo zadovoljil le najpreprostejšega bralca. V izbranih delih bi ne smel biti ponatisnjen.

II.

Četrty zvezek obsega dva spisa: novelo «Dekla Ančka» in «vsakdanjo povest brez konca» — «Srečala sta se...». Obe sta izšli v «Domu in svetu», prva leta 1913., druga leta 1905., torej med obema romanoma, med socialnim in zgodovinskim. V vsem Finžgarjevem delu, ki se je menda pričelo s pobožnimi soneti in sonetnimi venci v Jeranovi «Zgodnji Danici», živita zlasti v prvi dobi drug poleg drugega dva elementa, ki sta si tuja in celo nasprotna in ki se le redko zlivata v enotno snov. To sta njegov prirodni zmisel za stvarnost in pa neka privzeta ali kakor koli vcepljena mu poetičnost, ki je često sentimentalna in skoro vedno nepristna. Brez pretiravanja se lahko trdi, da se je ta tuja primes iskreno izrazila in s stvarnim darom strnila samo v romanu «Pod svobodnim solncem», kateremu je dala oni junaški polet in zanos, ki je značilen za to najbolj uspelo delo Finžgarjevega zgodnjega pripovedništva.

V povesti «Srečala sta se» je ta nepristna poetičnost ali to monotonsko in neizbirčno deklamiranje o velikih in majhnih stvareh še zelo važen sestavni del. Predmet povesti: ljubezensko srečanje dveh zelo mladih in zelo obupanih ljudi (on zaradi nepretragične brezposelnosti, ona iz istega razloga in še zaradi nepretragično nesrečne prve ljubezni) je predmet za lahkotno veseloigro, ki bi smela biti kvečjemu malce sentimentalna. Mladi Finžgar ga tolmači in pripoveduje «krvavo» resno in žalostno, brez najrahljše ironije (mlada človeka resno govorita celo o samomoru, važen psihološki moment je grob junakove matere), — in se ne nasmehne niti tedaj, ko se po tolikšnem obupu tako idilično najdeta v objemu. Nasprotno, zdi se, da hoče pokazati celo dvigujočo moč ljubezni... To je mnogo blage žalosti za nič. Ginljivost zaradi ginljivosti.

Popolno nasprotje tej povesti je «Dekla Ančka». Kmalu po velikem romanu in po odmoru, ki ga je v njegovem delu povzročila izčrpanost po tem obsežnem tekstu, se je Finžgar na novo usmeril. Zdi se, kakor da bi mu bilo ogromno delo, ki ga je s svojim delom dovršil, odprlo pogled na pravo in primerno, stvarno in njegovi naravi ustrezajoče opisovanje. Pričel je brzdati sentimentalno poetičnost in gojiti stvarno pripovedovanje. Boj za novi način se jasno izraža v nekaterih črticah desetega in enajstega leta in je v prvi obsežnejši stvari po premoru, v povesti «Sama», najbolj očiten. «Dekla Ančka» pa je že primer novega, očiščenega sloga.

Povest dveh mladih, siromašnih kmetiških ljudi, ki se imata rada, ki se želita zvezati in ustanoviti svoj dom in ki ju mlada kri prehitita ter jima po-

vzroči mnogo bridkosti in trpljenja, pripoveduje Finžgar stvarno, jasno in prepričevalno. Prava pisateljska gesta, katere zmisel je vedno samo: «Poglejte, tako je življenje!», se mu sicer močno izprevrča v manj pisateljsko, ki pravi: «Tako se greh kaznuje!», toda vendar še dovolj obzirno in prikrito. Volja, ki je v tem tihem boju med pisateljstvom in učiteljstvom, je morda nekoliko vplivala na potek fabule, zlasti na nekoliko raztrgani zaključek z Aničino nepotrebno in tudi tehnično nezadostno obdelano potjo v Ameriko. Sicer pa ima novela vse značilnosti Finžgarjevega pisateljsko-človeškega obraza: rahlo idealiziranje in primitivna delitev ljudi na dobre in zle. Poznanje miljeja, ki je sedaj kmetiški, je izvrstno; enotnost in zgradba povesti v velikih obrisih dognani. Slog jedrnat, kratek in trezen. Skratka: dobra, solidna in zanimiva povest.

III.

Peti zvezek združuje pod naslovom «Prerokovana» štiri «slike iz svetovne vojne»: «Boje», «Kroniko gospoda Urbana», «Golobovo njivo» in «Polom». Po vsebini bi pa sodile v ta zvezek tudi še «Slike brez okvira». «Prerokovana» je po najobsežnejši povesti, po «Bojih» (1915/1916), nedvomno Finžgarjevo najzrelejše in najpopolnejše delo in pomeni v proizvodnji njegove zrele dobe prav tak vrhunec kakor «Pod svobodnim solncem» v proizvodnji njegove mladosti.

Po tej knjigi ostane najdalje v spominu njen ton, njeno osnovno razpoloženje, ki je hkratu njena dragocenost. Finžgar je navadno v svojem pripovedovanju hladen in trezen, neintimen. O življenju govori tako, kakor govori skoro vsak resen človek njegovega stanu. Skoro vedno je preprosto moralističen. Zdi se, da zaradi tega, ker ga opisovano življenje vendarle redko, redko prevzame do dna. Pri «Bojih» se mu je očitno godilo drugače. Mogočnost iz tira vrženega življenja je odprla tudi to, tako nedostopno notranjost. Zdaj mu človeško življenje ni več tako preprosto in tako lahko razumljivo. Pač, njegovo ospredje je še vedno boj običajnega dobrega in zlega, toda nekje v nedostopnih globinah, ki jih Finžgar tu prvič in doslej morda poslednjič dojame, pa je življenje še velika in žalostna skrivnost, ki vzbuja v pisateljevem srcu skoro groznico pred veličino časa in prvobitno bolečino nad usodo človeškega rodu. Še v nobenem svojem delu ni Finžgar tako dojel življenja. Nikdar ni bil tako resnično, čeprav še vedno štedljivo intimen.

Tudi tu je njegovo pripovedovanje preprosto in neumetelno. Tudi tu so značaji zopet opazovani skozi rožnato steklo navadnega idealizma. Zopet srečujemo neresnično zle ljudi. Toda vsi nedostatki so kakor raztopljeni v resni in plemeniti toploti občutja. Delo je strnjena in krepka celota. Življenje poteka naravno in smotreno, dokler se končno ne odtrga z grozo. Toda tudi ta groza je harmonična in vzbuja bolj občutek pretresljive lepote nego življenjsko bolečino. Nedvomno, kakor bo roman «Pod svobodnim solncem» še dolgo brala mladina, ki je željna junaških in velikih dogodkov, tako bo še dolgo bral «Boje», kdor si bo želel resnega, plemenitega in v pravem pomenu besede človeškega in intimnega berila.

IV.

Najobširnejša in najpomembnejša povest šestega zvezka je «Sama», ki obsega tri četrti knjige. Izhajala je leta 1912. v «Domu in svetu». Po upadu po zgodovinski epopeji je prvo pisateljevo obsežnejše delo. Ves njen ustroj

je značilen za proces preorientacije v smeri in področju, ki se je v Finžgarju tedaj vršil. Zmes strogega in poetičnega sloga ter mešani mestni in podeželski milje dajeta povesti značaj negotovosti in neodločnosti. Zato ni čuda, da je povest razstrojena tudi v zgradbi, kar je pri stvarnem Finžgarju sicer redek pojav. Oseba in usoda, ki ju želi predstaviti kot poglobitvi, sta osrednji samo po položaju, ne pa tudi po važnosti. Nedvomno sta Smrekarjev boj za denar in oblast ter Minkina pravda za pravico važnejša in pomembnejša nego neizrazita in medla zgodba brezosebne Alene v ljubavnem in poklicnem življenju. Tako je celota povesti raztrgana v več delov, ki se drug z drugim bore za osrednjo pomembnost.

Značaji so tu risani v posebno grobih in očitno neverjetnih potezah in so ali neokusno odurni ali pa neresnično plemeniti. To velja zlasti o obeh najizrazitejših osebah, o Smrekarju in junaški učiteljici Minki. Alena sama je popolnoma medel pojav. Nekateri stranski značaji so nejasni, neokretna skica je jeguljasti ljubimec Brest. Povest je navzlic poučni volji celo v tem pogledu skromno delo, ki danes ne bo več zanimalo in ki bo kot prehodna točka v Finžgarjevem delu pozabljeno.

Poleg «Same» vsebuje ta zvezek še štiri krajše povesti. Nastarejša «Kakor pelikan» je prežalostna, a tudi prevsakdanja zgodba. Nekoliko bolj prepričevalna je tragična smrt gostača «Boltežarja», dasi je mnogokje literarna. Še najbolj resnična in preprosta je «Naš vsakdanji kruh», v kateri se je Finžgarju posrečilo podati mnogo resničnega trpljenja ubožne kmetiške družine. Poslednja, «Tri črne žene» je novejšega datuma. Zdi se mi nekam čudaško shematična v svoji tendenčnosti. Kot gola pripoved pa bi bila popolnoma nesprejemljiva.

V.

Sedmi zvezek je zbirka ciklov. To so «Moja duša vasuje», «Spomini», «Slike brez okvira», «Pisma». Med nje sta uvrščeni samo dve samostojni črtici: «Na Petelina» in «Gospod». Knjiga je urejena kronološko z namenom, da bi bila «živa priča, kako dolga in trudna je pot od »Duše, ki vasuje« do »Gospoda«». Dosedanje razmotrivanje pisateljevega dela nam je njegov razvoj v glavnem pojasnilo. Zato ga tu ne bomo opisovali znova. Le k sklepu tega poglavja bo omeniti opazovanje, ki zadeva neki proces ali vsaj prve znake nekega procesa v Finžgarjevem današnjem pisateljevanju. Pred tem pa kratek razbor posameznih ciklov.

«M o j a d u š a v a s u j e» je doslej najstarejši spis zbranih del. Obsega uvod in osem črtic in povesti. Izmed teh so nekoliko pomembnejše: «Zakaj», ki obdeluje preprosto in dovolj obrabljeno snov, ki pa vendar dovolj močno posreduje vprašanje po zmislu usodne krivičnosti življenja; «Blagajničarka Vanda», ki je najobsežnejša črtica, je najbolje pripovedovana, dasi je ostala pisateljsko neizčrpana poteza njenega značaja, ki jo je bralcu morda najbolj omilila: njeno mladostno stremljenje po izobrazbi. Zelo romantična je črtica «Pesnik», ki bi bila lahko dobra, če ne bi bil glavni ženski značaj tako neresnično spremenljiv. Najbolj me je zanimala «Video meliora proboque...» Zdi se, da je Finžgar v tej meditaciji zbiral pogum za svoj veliki tekst in za vso svojo nelahko pisateljsko smer med ljudstvom in izobraženstvom. Mimogrede izreče tu o Cankarju besede, ki bi mogle biti prva ideja za «Pohujšanje». Evo jih: «Samoglav je, da bi se ne bal vruga samega, in če bi prišel k njemu, bi ga otvezel za roge in privezal k pultu, da bi mu pipo tlačil in cigarete prižigal.»

V ciklu «Spominov» so zanimivejši poslednji trije. Izmed vseh zopet najbolj «Ecce homo», ki je najbolj oseben. Finžgar pripoveduje o kritičnem trenutku svojega življenja in o svojem mogočnem omahovanju med življenjem in smrtjo, ki vsebuje pri vsem balastu mnogo nepotvorjenega.

«Na petelina» je lovski popis, ki ga je šteti med najboljše slovenske stvari tega žanra. Je stvaren in poetičen, poln pristnega čuta za naravo in njeno življenje, je lepo zaokrožen, resničen in tako človeško in iskreno zaključen, da je resnično pretresljiv.

«Slike brez okvira» predstavljajo z uvodom in dvema črticama dva realistična orisa vojnega siromaštva in srčnih zmed. Povesti spadata prav za prav v «Prerokovano» in sta zreli ter dovolj kepko pisani stvari, toda veličine osnovnega občutja «Bojev» seveda ne dosemeta.

«Pisarna» vsebuje dve zanimivi novelici «Murčke» in «Joška», dočim je «Nevesta» nekako trivialna in samo epizodna. Prvi dve očitujeta siguren in zrel pisateljski prijem in zanesljivo roko pri izvedbi, vendar nista več nego zanimivi.

Zadnja leta se mi dozdeva, kakor da se pripravlja v Finžgarjevem pisateljstvu nov preokret. Njegov slog, ki je bil v «Prerokovani» in še v marsikateri kasnejši povesti skop in skrajno štedljiv, toda vendar nekako naravno lagoden, postaja danes nekako bolj napet in bolj nasičen z energijami. Včasih se — morda pod vplivom Pregljevih stilizmov — pojavljajo v njem nenavadnejše oblike in fraze. Tu in tam postaja Finžgar rahlo alegoričen ali vsaj shematičen. — Vse to priča o nekem dogajanju, ki seveda še ni zaključeno in ki ga zaradi tega ni moči prav jasno opredeliti. Finžgar, ki je svoj čas vse izrekel, kar je imel povedati, se sedaj često zadovolji z namigovanjem, s čimer izziva bralčevo domiselnost k stopnjevanemu sodelovanju. Nekoliko vsega tega je čutiti v «Gospodu», ki zaključuje sedmi zvezek. Prehodi so smelejši, misli često odtrgane in izgovorjene na pol. Moralni pogled se zdi globlji. Toda jasnost je nekoliko oškodovana, posebno v zaključku. Morda so to prvi koraki v novo.

VI.

Splošen pogled na vseh pet obravnavanih zvezkov je z resnejšega literarnega stališča dokaj negativen. «Dekla Ančka», «Prerokovana» in še nekaj krajših črtic, to so pozitivne postavke v tem pisateljskem proračunu, v katerem pa še manjka vsa Finžgarjeva dramatika in še marsikaj drugega. Vse negativno v njegovem delu se dá obrazložiti z enim samim važnim psihološkim nedostatkom. Odkar poznam «Boje», se ne bi več upal trditi, da Finžgar ni pisateljska osebnost, toda dejstvo je, da se v veliki večini njegovih spisov izraža samo njegova vnanja, vsakdanja narava, dočim je resnična rezervirana in zaprta. To dejstvo dela njegove spise brezosebne in neintimne. To dejstvo je tudi vzrok, da se v njegovo delo včasih vsiljivo, včasih skrito vmešava njegova praktična moralna in splošna življenjska pamet; več, da je ta pamet v večini njegovih spisov gospodovalna. Naravno, kjer se je gospodar umaknil, gospodari hlapec. Zato je edino, kar bi Finžgar moral storiti — pregnati hlapca! V tem je problem njegovega pisateljstva.

Če motrim dolgo vrsto njegovih spisov s tega stališča, se pri marsikaterem izmed njih zaman vprašujem po intimiti zvezi med njegovo zgodbo in Finžgarjem samim. Kje je tu drobec osebnega izkustva ali trenutek njegovega življenja, pa najsi bo v še tako predelani obliki? In ga večinoma resnično ne najdem, ker ga ni. Kaj je tedaj stvar sprožilo? In si moram odgovoriti z lite-

ratskim odgovorom — dober sujet. Pojasnujem si: čista epika pač. Toda zopet si mislim, da je tudi najčistejša epika brez globoke intimne klice nemogoča. In če še pomislim, s kakšnim veselim presenečenjem prebere človek v tej dolgi vrsti sive epike stvari kakor: «Video meliora proboque...» ali še kar nekatera mesta v «Ecce homo» in kako blagodejen je zaključek opisa «Na petelina», se vnovič preverim, da je intimnost bistvo vsake umetnosti. Praktična morala in zdrava življenjska pamet sta vedno vsakdanji, resnična intimnost nikdar. Zato pravim vnovič: zatrite ju!

Intimno Finžgarjevo osebnost je v večji celoti pokazala samo «Prerokovana». To delo naj bi bilo izhodišče vsemu njegovemu bodočemu početju. Doseči v sebi ubrano zbranost, ki se razodeva v «Bojih», naj bi bilo poglavitno Finžgarjevo pisateljsko prizadevanje. Če jo doseže, ne bodo «biseri» več redko sejani v njegovem delu. Za seboj ima dolgo življenje, ki je gotovo bogato na osebnih izkušnjah in notranjih bojih. Ti naj bodo snov njegovemu delu v poljubno preobrazenih likih, in preverjen sem, da nam bodo pomenili več, nego njegova opazovanja, pa najsi bodo še tako skrbno in spretno podana. Res je, za tako delo je treba mnogo junaške odkritosti, zlasti za človeka njegovega stanu in še v našem majhnem življenju; toda katero delo more biti brez junaške odkritosti dragoceno in resnično pomembno?

Josip Vidmar.

Dr. Jakob Kelemina: Literarna veda. Pregled njenih ciljev in metod. V Ljubljani 1927. Nova založba. 8°. 120 str.

Knjiga, ki je izšla vzporedno z dvema drugima publikacijama sorodnih strok, umetnostne in glasbene teorije, je v tem dejstvu našla pol svoje usode. Nihče ni smatral za potrebno poglobiti se toliko vanjo, da bi pokazal na čisto svojevrstne miselne osnove dela, ampak jo je meril ob sistematiki stila, ki jo je rodilo nekaj bistveno drugega; to paralelno merilo je delo gotovo postavilo ob stran. Misel razprave ni bila, postaviti lasten sistem, lastno šolo, ki naj bi postavila in ustvarila kaka nova metodična sredstva za znanstveno delo — če je to pri obilici sistemov in metod sploh možno —, avtorjeva misel je bila, podati prerez skozi ogromen, skoro nepregleden material, ki ga ima pred seboj vsakdo, kdor se bavi s temi problemi; avtor je hotel predvsem orijentirati, postaviti stvari v red in na mesta, ki jim gredo. To ni eminentno važnega pomena le za slušatelja literarne teorije, ki mu je bila študija v prvi vrsti namenjena, s tem delom je postavljen literarno-estetskim prizadevanjem pri nas sistematski temelj, na katerem bodo morali nujno zidati naši bodoči pisatelji poetik, metrik, stilistik itd. Dr. Keleminova zasluga je, da je razširil problem literarno-teoretskega dela in pokazal preko zgodovinskih nalog, opozoril na ogromen znanstven material in pa pokazal na potrebo smotrenega znanstvenega obravnavanja literarno-teoretskih vprašanj. Zato je potrebno neko čisto realno znanje, ne le nekakšna intuicija in občutje. Vsakdo, kdor se hoče udeleževati kjerkoli, mora nujno iti skozi ogenj sistematske vzgoje. Kdor te nima, se prečesto sklicuje na intuicijo, občutje in podobno (kam to privede, nam dokazuje naša dnevna kritika), kdor je povprečen, dober delavec s poznanjem svoje stroke, bo izvršil solidno delo; šele oni pa, ki bo prepojil svoje znanje z lastnim ognjem, bo zmožen ustvariti kritiko, ki bo enakovredna umetnini.

Delo samo je rodilo prepričanje o relativni vrednosti sodbe posameznikov, o njih enostranosti, zato je dr. Kelemina skušal pokazati na probleme literarne vede iz čim širših razgledov, upoštevajoč ugotovitve vseh mogočih struj, ki so se bližale predmetu z najrazličnejših vidikov. Svoje delo je razčlenil na ta način,